

M. TERENTIUS VARRO: *A mezőgazdaságról*. (ford. Kun József). Budapest. 1971, Akadémiai Kiadó.

L. IUNUS MODERATUS COLUMELLA: *A fűkeről*. (ford. Hoffmann Zsuzsanna). Szeged, 1992.

JEGYZETEK

- ¹ Több érdekes írást tartalmaz az ókori borkultúrával kapcsolatosan az 1999-ben megjelent *Korok és Borok* című kötet. Szerk.: Benyák Zoltán és Benyák Ferenc.
- ² MATRIALIS: Ahol kevés a víz. Ford.: Kosztolányi Dezső. In *Római költők antológiája*. Budapest, 1963, 385.
- ³ GAVIUS APICIUS: *De re coquinaria*. Ford.: Hegedűs Zsuzsanna és Orlovsky Géza. Budapest, 1996, Enciklopédia Kiadó. A főzéshez használt legjobb borokat főként Hispániából és Numidiából hozták Itáliába.
- ⁴ Az idősebb Plinius (Kr. u. 23–79), természettudós, a Vezúv kitörésekor vesztette életét, nagybátyja volt az ifjabb Pliniusnak, (Kr. u. 61–113), aki elsősorban levélíróként ismert.
- ⁵ Lásd MARÓTI EGON: Borfogyasztás és borhamisítás az ókori Rómában. In *Korok és Borok* 51–55.
- ⁶ AULUS GELLIUS: Attikai éjszakák 10, 23, 1–3.
- ⁷ Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok: Lykurgosz 12, vö. még Xenophón: A lakedaimóniak állama 5.
- ⁸ Plautus: A zsizsik 123 skk.
- ⁹ M. Tullius Cicero: In Verrem II. 5, 28.
- ¹⁰ Plinius: *Naturalis historia* 14, 140–142, ford. Maróti Egon.
- ¹¹ Aulus Gellius: i. m. 4,14.
- ¹² Aulus Gellius: i. m. 13–31, ford. Hoffmann Zsuzsanna.
- ¹³ Aulus Gellius: i. m. 19, 9, ford. Barcza József és Soós József.
- ¹⁴ Plinius: *Naturalis Historia* 14–137, ford.: Maróti Egon.
- ¹⁵ Apuleius: *Florida* 20, 1–4.

DÖBÖR ANDRÁS

Sajtótörténeti ritkaságok a szegedi Egyetemi Könyvtárban I.

A pozsonyi Magyar Hírmondó 1780. évi évfolyama

A jelen lapszámban induló, három részre tervezett sorozatunk célja, hogy bemutassuk három – mind koránál, mind sajtótörténeti jelentőségénél fogva – ritkaságszámba menő 18. századi hírlapnak a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában fellelhető példányait. Elsőként az 1780. január elsején induló, Pozsonyban Patzko Ferenc Ágoston pozsonyi nyomdász által kiadott és Rát Mátyás evangélikus teológus által szerkesztett Magyar Hírmondó 1780. évi teljes évfolyamának bemutatására kerítünk sort, melyre egy kötetbe kötve, 848 oldalon, az SZTE EK Folyóirat Raktárában (helyrajzi száma: 50291; lelőhelye: J/FI) találhatunk.

1. A pozsonyi Magyar Hírmondó történetének vázlatos áttekintése

Az újság jelentőségét az a tény adja, hogy az első magyar nyelven íródott lapról van szó. Ráadásul kisebb változtatásokkal együtt tíz éven keresztül meg tudott jelenni, és megjelenésének egyes szakaszaiban progresszív módon tágítani tudta a hazai társadalom látókörét, és helyet tudott adni – természetesen a felvilágosult abszolútizmus biztosította keretek között – a felvilágosodás eszméinek, állást foglalva a gazdasági és társadalmi fejlődés szükségessége, és a nemzeti (és nemzeti nyelvű) tudomány és művelődés kibontakoztatása mellett.

A korabeli újságok szellemi színvonalát, arculatát és eszmei irányultságát egyaránt a szerkesztő személye határozta meg – aki valójában az egész lapot maga írta, meghatározott fizetésért, hazai „levelezők” és külföldi (német, francia és angol) lapok „tudósításai” alapján, hiszen a lap kiadója „csupán” az újság anyagi alapjait és nyomtatását biztosította. Röviden meg kell hát ismerkednünk a Magyar Hírmondó tíz évfolyamának szerkesztőivel, kiemelten a lap szerkesztését elindító Ráttal, valamint ezzel párhuzamosan a lap vázlatos, a teljesség igénye nélküli történetével.

Rát Máttyás a győri polgárság német eredetű, de a 18. század második felében a magyarságba gyorsan beolvadó rétegéből származott. 1767-ben került a pozsonyi líceumba, ahol Bél Máttyás¹ szellemi hagyományainak folytatóitól és a könyvtárban meglévő folyóiratokból

sok mindent megismerhetett már a felvilágosodás eszméiből, és kapcsolatba került a 18. század nagy újdonságával, a sajtóval. A Bél-féle iskola ugyanis fel kívánta használni a külföldi újságokat a földrajz, a történelem, a latin és a német nyelv oktatásában.²

Nem véletlen tehát az időszaki sajtó utáni érdeklődés, különösen, ha Rát göttingai egyetemi tanulmányaira (1773–1777 között) utalunk, ahová ugyan teológiai ismereteit elmélyíteni küldte az evangélikus egyház, de az egyetem kiváló tanárai révén egyéb tudományokba is „belehallgathatót”. Legnagyobb hatással Schlözer³, az egyetem népszerű előadója, a statisztika és államtudomány nemzetközileg elismert professzora volt rá, aki újságkollégiumot is tartott az egyetemen, és a sajtót a „szabadság érverésének” tartotta.⁴ A göttingai egyetemnek a magyar értelmiségre, a magyar felvilágosodásra és a magyar nyelvű sajtóra – azon belül is Rát Máttyásra és a Magyar Hírmondóra való hatását, szerepét és jelentőségét tovább tárgyalni nem feladatunk, kiváló munkák állnak rendelkezésre e tekintetben.⁵

Rát Göttingából való hazatérése után került kapcsolatba Patzkó Ferenc Ágoston

pozsonyi nyomdással, aki a pozsonyi német nyelvű lap, a Pressburger Zeitung példáján felbuzdulva – mely a „rivális” pozsonyi nyomdász, Landerer János Mihály kiadásában jelent meg – maga is lapkiadási kérelmet nyújtott be Mária Teréziának. Annál is könnyebb volt a nyomdászt megnyerni az ügynek, hiszen az éppen akkoriban esett el fő bevételi forrásától, a népszerű kalendáriumkiadástól egy rendeletnek köszönhetően, mely ezen tevékenységnek a privilégiumát az egyetemi nyomdának adta. A lapkiadás tehát Patzkó részéről egyértelműen a kiesett bevétel pótlására szolgáló vállalkozásként indult. 1779. július 1-jei dátummal ki is adták „Előre való tudakozás” címmel felhívásukat az újságindítási szándék megfogalmazásával. A városi magisztrátus támogatása és a magyar Helytartótanács ellenkezése mellett végül a királynő – aki állítólag képtelenségnek nevezte, hogy nincsen magyar nyelvű újság⁶ – helytartótanácsi cenzúrakötelezettség kikötésével 1779-ben engedélyezte a Magyar Hírmondó megindulását, és tíz éves privilégiumot adott Patzkónak az 1780. január 1-én, szombati napon először megjelenő újságra. Az előfizető toborzás szépen haladt az „Előre való tudakozás”-nak köszönhetően, sőt 1779 decemberében újabb „Tudósítást” is kiadtak, melyben örvendeznek a kedvező visszhang – a megrendelések – felett, és Rát megfogalmazza újságírói programját, erről később még részletesen szólunk.

Az első magyar nyelvű újság Rát szerkesztése alatt eltávolodott a referáló stílustól, a hírekhez megjegyzéseket, kommentárokat fűzött, és tudatosan törekedett a magyar folyóiratok hiányának pótlására. Teológus létére Rát távol tartotta magát a bécsi lapokban túlbuzgó egyházpolitikai vitáktól, és bár beszámolt külpolitikai hírekről, elsősorban a korban zajló amerikai függetlenségi háborúról – többször is kinyilvánítva az amerikaiak iránti rokonszenvét, szemben a német lapok inkább angolpárti híradásaival – inkább érdekelték a hazai tudósítások, és a nemzeti nyelv fejlesztésének ügye. Harcolt az idegen nyelvű könyvek kiadása ellen, mivel a köznép azokat nem érti meg, és mint erre látunk majd példát az 1780-as évfolyam részletes elemzésénél, próbálja népszerűsíteni lapjában a magyar nyelvű könyveket, lett legyen az nyelvkönyv, verses kötet, vagy tudományos munka. Meghonosítja egyúttal a hírlapi kritikát is, olvasóközönség létrehozásával elősegítve a magyar irodalmi élet fejlődését. Rát lapszerkesztői és újságírói tevékenysége jelentős szerepet játszott a nyelvújító mozgalom fejlődésében, hiszen a külföldi források fordítása sokszor őt is új szavak, kifejezések alkotására ösztönözte, és ezt még Kazinczy szerint is jó nyelvi érzékkel tette.⁷

1782-ben, háromévi munka után hagyott fel végül Rát Mátyás az újságírással a győri evangélikus fatemplom lelkészeként folytatva pályafutását, és noha megpróbált később még visszatérni a tudományos és kulturális életbe, de lapalapítási és szótárkiadási kísérletei meghiúsultak. Utóda előbb 1783-ban a tehetség és szorgalom híján való Mátyus Péter lett, aki ugyancsak külföldön tanult, és ponyvákön árult művek kiadásából élt. A lap színvonalának esése, és az előfizetők számának csökkenése azonban arra ösztönözte Patzkót, hogy még az év vége előtt újra szerkesztőt váltson. Így lett a lap szerkesztője 1783 decemberében és 1784 májusá között Révai Miklós piarista szerzetes, a kiváló nyelvész és költő, a pesti egyetem későbbi tanára.

Révai Miklós újságírói programját az 1784. január 1-jei, 1. számban hirdette meg, és rövid újságírói-szerkesztői pályafutása ennek jegyében telt. Elődje nyomdokain haladó, de népiesebb stílusával szélesebb körben kívánta hirdetni Bessenyei György nyelvi és művelődési programját – „*ihol tehát, ahol természetem hajlandósága után látszatásban szolgálhatom a közjót, én bizony ide ülök az újságíró polcra oly szándékkal, hogy annak érdemét magasabbra emeljem, mivelhogy egészen az anyanyelvnek művelésére akarom fordítani.*”⁸ A program ezen mondata

Révai küldetéstudatának lényege, olyan új és modern kulcsszavakkal, mint „közjó”, és „nyelvművelés”.

Ezen célkitűzések jegyében a lapot olcsóbbá akarta tenni, korszerűbb, a haszonból részesülő tudósító-hálózatot akart kiépíteni, és a lapot a nyelvújítás mellett az osztrák és cseh jozefinista szellemű reformkatolicizmus magyar szócsövénévé tenni. Rendfőnöke azonban nem nézte jó szemmel tevékenységét, valamint – Révai szerint – magyarságért való buzgalmát, és 1784 áprilisában a II. Józsefnél is hiába tiltakozó szerzetest a szerkesztői tevékenység felhagyására, és a rendházba való visszatérésére utasította.⁹

Világosan kirajzolódik tehát a lap eszmei arculatából, valamint szerkesztőinek szándékaiból és életútjából a bécsi „felvilágosult” udvar (sajtó)politikájának lényege, amennyiben támogatja azt, ami összbirodalmi terveinek megfelelő – t.i. a „felvilágosult eszmék” üdvözlése és terjesztése a magyar társadalom számára –, de keresztezi, vagy legalábbis nem segíti a nemzeti törekvések (nyelv és kultúra fejlesztése) megvalósítására irányuló igyekezetet. Példa erre az utolsó jelentős szerkesztő, az erdélyi, székely származású Szacs vay Sándor tevékenysége és élete is.

Az 1784–1786 közötti, Szacs vay által szerkesztett Magyar Hírmondó – noha a sokat támadott nyelvrendelet után vagyunk már – megőrizte a jozefinista eszmék iránti rokonszenvét, és II. József politikájának lelkes híve maradt. A sorra megjelenő reformokat közzétette, támogatta, sőt fő feladatának a „jó fejedelem” rendeletei ellen vétők leleplezését tartotta, rendkívül közel kerülve ezzel II. Józsefnek a sajtóról alkotott elképzeléséhez. Az udvar támogatásával a háta mögött aztán – a nyelvi kérdés diszkrét mellőzésével – szatirikus, voltaire-i stílusban indított frontális támadást a konzervatív magyar egyházi és közigazgatási vezetők, összességében a feudális viszonyok ellen. Ekkor még fontosabb Szacs vay számára ez, mint a nemzeti függetlenség ügye, későbbi pályafutása – az 1786-tól megjelenő bécsi Magyar Kurír szerkesztőjeként – azonban jó példa arra az értelmiségi kényszerpályára, ami az 1790-es évekre a nemesi ellenállás eszmei vonzáskörzete és a jozefinista eszmék között őrlődve a kor egyedülálló stílusú és formátumú politikai újságírójává, és egyúttal 1793 után örökre kegyvesztetté tette őt.

1786-ban az önálló lapalapításba fogott Szacs vay helyét Barczafalvi Szabó Dávid volt sárospataki nevelőtanár, író, nyelvújító vette át, akit a nyelvújításban betöltött jelentős szerepe – túlzásai miatt olykor nyelvrontással vádolták, de általa alkotott új szavainak közel negyede átment a mindennapi nyelvbe – predesztinált arra, hogy a lap fő profiljává ismét a nyelv ügyét tegye. Érdekes volt azon kísérlete, miszerint a lap olvasóival, azaz a közvéleménnyel akarta elbíráltatni az új szavak helyességét. Miután Kazinczy is elítélte tevékenységét, gyorsan távozott is a lap éléről, és a jelentéktelen szerkesztők, Tallyai Dániel és Ungi Pál jegyezte szintelen 1787-es évfolyam után csak 1788-ban csillant fel utoljára a remény a Szabó Márton által szerkesztett évfolyam számaiban a lap hajdani nívójának és szerepének visszaállítására. Szabó kritikus hangnemben számolt be a belgiumi elszakadási kísérletekről, és a török háborúról, valamint a mind inkább komoly vetélytárrá váló Szacs vay-féle Magyar Kurírral egyetemben mind többször tudósított – a cenzúra tudatos kijátszásával – az egyre nagyobb érdeklődésre számot tartó franciaországi fejleményekről.

A hatalom azonban közbelépett. Nyár végére hirtelen megszűntek a kritikus, ellenzéki hangnemű cikkek, majd 1788. október 8-án bejelentették a lap Pozsonyból Pestre költözését,¹⁰ és névváltoztatását Magyar Merkurius-ra. 1789 elején újabb névváltoztatás után a Magyar Merkúr nevet vette fel az újság, amely bár közvetített az érdeklődés homlokterébe

került francia rendi gyűlésről és a francia forradalom kitöréséről is, de nem tudta már állni a versenyt az immáron két bécsi magyar nyelvű lappal,¹¹ ezért év végén a kiadó bejelentette, hogy a lejárt tíz éves privilégiumot meghosszabbítani nem áll szándékában, és megszünteti a lapot.

2. A pozsonyi Magyar Hírmondó 1780. évi évfolyamának ismertetése

2.1. AZ ELEMZÉS MÓDSZERE

Az 1780. évi évfolyam elemzésének módszerét szinte tálcán kínálja a Pozsonyban Patzkó által 1779. július 1-én kinyomtatott, már fentebb említett „Előre való tudakozás” {a továbbiakban „Tudakozás”}, és még inkább az 1779. november 17-én kiadott „A magyar hírlelő levelek eránt való tudósítás” {a továbbiakban „Tudósítás”}.¹²

Mindkét írást Patzkó jegyezte, bár kétségtelen, hogy az újság tartalmával kapcsolatos szakmai kérdéseket, terveket maga Rát foglalta írásba, különösen a „Tudósítás” esetében, amelynek keletkezésében a „Tudakozás” „Patzkó Ferenc Ágoston posoni könyvnyomtató” aláírásával ellentétben a jóval általánosabb „Patzkó Ferenc Ágoston könyvnyomtató műhelyében” aláírás szerepel.

Először is tisztáznunk kell az elemzés módszertanát. A fentebb elmondottak alapján, amennyiben Rát Mátyás lapszerkesztői és újságírói munkáját, t.i. a Magyar Hírmondó 1780. évi évfolyamának elemzését el kívánjuk végezni, nincsen egyéb teendőnk, mint a „Tudakozás”, de legfőképpen a „Tudósítás” legfontosabb alapvetéseit megismerni, és összevetni a végtermékkel.

A „Tudakozás” második bekezdése világosan kifejti a vállalkozás fő indokát, miszerint nincsen már Európában oly nemzet, „*aki a maga hazájában történő változások, a világnak viszontagságai, az elmés embereknek hasznos vagy furcsa találmányjaink, a tudósoknak munkáik és több afféle emlékezetes dolgok felől szóló híreket naponként, hetenként, vagy hónaponként, az ő saját nyelvén nyomtatottatott írásokban, tanúság és mulatság kedvéért ne olvassák.*”¹³ Hiszen ennek köszönhető, állítja a „Tudakozás”, hogy mind a haza, mind a világ eseményeinek vonatkozásában tudatlanságban él a nemzet: „... úgy élünk mint a féreg a dióban, azt sem tudván, ami körülöttünk történik, s minket legközelebről illet.”¹⁴ A jelszavak tehát tudás és információ átadása – nemzeti nyelven. A „Tudósítás”-ban azután Patzkó és Rát világosan, 16 pontba szedve fogalmazták meg a Magyar Hírmondó programját. Az 1–8-ik pontokban praktikus és technikai információk közöltek, úgymint a Mária Teréziától kapott kizárólagos privilégium¹⁵ megszerzése, a lap formai, technikai adatai,¹⁶ a megjelenés gyakorisága,¹⁷ valamint az előfizetés módja és költségei.¹⁸ A 9–16. pontokban lép elő lapszerkesztési elveivel az író, a 13-dik pontban megnevezésre is kerülő Rát Mátyás, akinek elképzelései szerint két nagy részre osztandóak a tudósítások: külföldi és hazabéli emlékezetes dolgokra és történetekre.¹⁹ E két alapvető „rovat” megjelenésével először is a hírek automatikus, területiális alapú csoportosítását ígéri a szerkesztő.

A külföldi hírek a megszokottól eltérően nem a Wiener Zeitung, a hivatalos bécsi udvari lap cikkeinek egyszerű szöveghű fordításai lesznek, nem referáló lapot ígér Rát, hanem hiteles kútfőből származnak majd írásai,²⁰ az olvasók igényeihez alkalmazkodva, saját megfogalmazásban.

A hazai tudósításoknál az olvasókra, önkéntes és hiteles levelezőkre kíván támaszkodni.

S hogy milyen írásokat látna szívesen a szerkesztő „tudósítóitól”, azt a 15-dik pontban fejt ki részletesen. Mivel az elemzésem a hazai hírek kapcsán majdan ezen felsoroláson alapul, próbálom csoportosítani a Rát által várt írásokat. Az első csoport a tudományé: ide tartoznak a két hazában lakozó tudósok, matematikusok, orvosok, fizikusok azon tanulmányai, megfigyelései, észrevételei, melyek a nemzet hasznára válthatók, valamint az egyetemek, gimnáziumok tudományos vitáiról, munkáiról szóló tudósítások.

A második csoport a könyvnyomtatóké: Rát kitűzött célja a magyar, és még inkább a magyar nyelven kiadott bármínemű (irodalmi, tudományos, ismeretterjesztő) könyvek ismertetése. A harmadik a statisztikáké: Rát göttingai egyetemi tanulmányai hatására kéri levelezőit, főképpen a nagyobb városok egyházi személyeit, hogy születési, házassági és halálozási statisztikákat készítsenek és küldjenek lakóhelyükről, valamint közöljék az időjárásra vonatkozó adatokat.²¹

A negyedik csoport a gazdasági tárgyú írók, kiemelten a külkereskedelemmel foglalkozók. Végül az ötödik csoportba tartoznak az egyebek, úgymint a jeles alkalmakkor elhangzott ünnepi beszédek, versek, és tisztviselő-változások közlése, valamint az „emlékezetes” és érdekes történetek, melyet a mai fogalmaink alapján nyugodtan nevezhetünk bulvárnak.

A két nagy „rovaton” (külföldi – belföldi hírek) belül a cikkek sorrendje a hitelesség, a kútfő alapján kerül további besorolásra, úgymint „hiteles – bizonytalan – költött dolgok.”²² Érdekes, hogy a „Tudósítás”-ban már megjelenik – mintegy hatodik csoportként – a reklám, a hirdetés megjelentetésének lehetősége is: „Ezek után holmi kótyavetyéknek {árveréseknek} vagy eladandó jószágoknak hirdettetések fog megírtni...”²³ Mint látni fogjuk, ez nem válik meghatározó bevételi forrássá, pedig az ára nem túl magas, egy német forint.

A végére maradt a használandó nyelv kérdése. Az erre vonatkozó részt teljes egészében közlöm, egyrészt mivel a használt nyelv (járások), illetve a kényszerű szóalkotások miatt több (méltánytalan) kritika éri majd – saját bevallása szerint – Rátot, másrészt Rát szerzőségét megerősíti e rész megfogalmazása: „*Ami a magyarságot illeti, amellyel a Magyar Hírmondó élni fog, az az alföldi Tisza mellyéki, de a Duna mellyékivel és az erdélyivel elegyedett léssen. Ezt tartja az író leghelyesebbnek. Magamagán mindegyik igen szűk, és azoknak a sokféle dolgoknak a megírattatására, melyek itt előfordulnak, nem elégséges. – A szóknak írásán nem illő senkinek megütközni: holott {ugyanis} az eránt még semmi közönségesen bevett szokás vagy szabás nincsen. Hadd légyen nekem is szabad azt követnem, amit leghelyesebbnek tartok. Mindazonáltal illendő tisztelettel és köszönettel fogom venni, ha valaki, akar a dolgoknak előbeszélésében ejteni fogott hibák, akar pedig a szóbeli fogyatkozások eránt tisztességesen megintend, vagy valamely dolognak alkalmasb nevezetire megtanítand. Külömben is valódi újság ez, amit most kezdiünk: holott ezen az úton még soha magyar nem járt előttiünk.*”²⁴

Összefoglalva az eddigieket, az elemzés szempontjait meghatároztuk. Sorvezetőként használva a „Tudósítás” pontjait olvastam el a pozsonyi Magyar Hírmondó 1780. évi teljes évfolyamának 104 Levelét. A legfontosabb és legjellemzőbb tudósításokat mindahány csoportból kiválogattam, annak bizonyítására, hogy a szerkesztés előre kihirdetett elveit következetesen megtartotta-e Rát Máttyás – végrehajtva újságírói programját – avagy sem.

2.2. AZ 1780. ÉVI TELJES ÉVFOLYAM ELEMZÉSE

Referátumok

2.2.1. A külföldi tudósítások

Az elemzés fentebb vázolt módszere alapján ami először a külföldi híreket vizsgálva szembeötlő, az a mennyiségük. Általában egy-egy Levél 50-70%-át teszik ki a külföldi tudósítások, amikor azonban nagy horderejű, fontos események történnek Magyarországon, vagy a Habsburg Birodalomban, arányuk akár 10-20%-ra is lecsökken.

A külföldi hírek tematikáját vizsgálva hamar levonható az a következtetés, hogy 1780-ban a szerkesztőt, és az olvasót is leginkább az Amerikából érkező hírek foglalkoztatták. Rát részletesen, minden levélben szól az amerikai függetlenségi háború aktuális eseményeiről, és az amerikai „zenebona” fejleményeit tálalva tér rá az európai politikai események ismertetésére. A fő téma persze az amerikai lázadókhoz való viszonyuk, és a háborúval kapcsolatos, vagy ahhoz kapcsolható hadmozdulataik – például többször is visszatér Gibraltár kikötőjének spanyolok általi ostromához, vagy az írországi angol ellenes felkelés eseményeihez.

A magyar olvasó számára már néhány Levél után kirajzolódik egy globális háború képe, mely a gyarmatosítással párhuzamosan a világ távoli tengerein és szárazföldjein, szigetein zajlik. A konkrét harci cselekmények, ostromok és tengeri csaták – angol, német és francia lapokból fordított – ismertetésén túl azonban újságírói hitvallásának megfelelően érdekes statisztikákat és adatokat is közöl, amelyekből a szembenálló szövetségek katonai erejét próbálja összevetni, és ebből következtetéseket levonni. Sőt, ennél tovább menve néhány helyen reményeit is megfogalmazza, s mint fentebb említettük, érezhetően a lázadók javára billen nála a mérleg nyelve. A 31-dik Levélben a szemben álló felek hajóstatistikáinak közlése után például így ír Rát: *„Ezeket a hajókat úgy gondolhatjuk, mint megannyi várakat, vagy táborozó és tsatázó seregeket, mellyeknek szerentséjéktől győzedelmektől, nem tsak Amerikának szabad-sága, hanem sok Európai országoknak boldogabb elő-menetelek-is, függ és félhető vagy-is reménylhető.”*²⁵

A hadi tudósításokon túl élénken figyeli, ismeri és ismerteti az európai szövetségi rendszerek változásait, így tudósít az 1780-as év két legnagyobb diplomáciai eseményéről, az angolok és hollandok közötti, az 1674 óta tartó westminsteri béke és szövetségi szerződés felbontásáról, és a II. József német-római császár és II. Katalin orosz cárnő által meghirdetett osztrák-orosz fegyveres semlegességi politikáról, mely válasz volt a semleges országok kereskedelmét megzavaró angol hajótámadásokra, és amelyhez később csatlakozott Svédország, Dánia, Poroszország, és az angolokkal háborúba keveredő Hollandia is.

A háború kapcsán szót ejt a gyarmatosításról is, noha ennek leginkább a kereskedelemre és az európai gazdaságra gyakorolt jótékony hatásait elemezi, néhány szót ejt annak árnyoldalairól, mely nem annyira egyeztethető már össze a humanizmus és felvilágosodás eszmerendszerével. Az észak-amerikai indiánok körében zajló népiertást csupán néhány szóra méltatja, igaz ennek „fénykora” és betetőzése inkább a 19. századra tehető: *„Az össze-szövetkezett Amériakaiak a hátok megett lakó vad nemzeteket derekason pusztítják; s olly szándékkal vagynak, hogy azoktól meg-menekedvén, Kánadába béüssenek...”*²⁶

Az újkori rabszolgaságról, a négerek Amerikába hurcolásáról azonban már egyértelműen elítélő hangnemben nyilatkozik: *„Másszor - is léssen alkalmatosságom, az Európaiaknak, úgy-mint a Belgáknak,²⁷ Spanyoloknak, Dánusoknak, Frantziáknak és Anglusoknak, ezen nyomorult emberek eránt szokott kegyetlenségekről való szóllásra; mellyhez hasonlót soha semmi némü pogány nemzet el-nem követett ... Mert egyébként az ilyen rabok, Amérikában 15 esztendőnél tovább ritkán élnek : minthogy az ő kegyetlen uraik tsak azonn vagynak, hogy mentül hamarébb meg-*

*vehessék rajtok bő hasszonnal azt a pénzt, a minn őket vették.*²⁸

Kiemelten foglalkozik a földrajzi felfedezésekkel, részletesen beszámolva Cook kapitány földköri útjáról, haláláról, és az útjának köszönhető új ismeretekről. Mint említettem, természetesen többször foglalkozik az európai országok kereskedelmével, gazdaságával, a távolkeleti kereskedelemmel – pl. az Angol Kelet-indiai Társasággal –, közli a fontosabb európai városok és államok – Bécs, Berlin, Párizs, Hamburg, Pétervár, Firenze, Dánia, Szászország, Franciaország – népességi, születési-halálozási, és házassági statisztikáit, illetve a szokatlan, vagy szélsőséges időjárásra vonatkozó adatait. Kiemelten foglalkozik Franciaországgal, annak államadóságával, adószedési rendszerével, melynek megreformálására Necker, XVI. Lajos király legendás pénzügyminisztere vállalkozott.

És végül itt kell rátérnünk a külföldi tudósításokban szembeötlő – utójára tárgyalni kívánt – jelenségre, a felvilágosodás magyar olvasók számára kortárs szimbólumainak tekinthető személyek abszolút pozitív beállítására, a már említett Neckeren túl ide sorolhatjuk Benjamin Franklint, Nagy Katalint, Mária Teréziát és II. Józsefet.

A külföldi hírekről megállapítottuk tehát, hogy a fő témát az aktuális háború és a hozzá kapcsolódó nagyhatalmi politika jelenti, mellyel csak a kereskedelem és a gyarmatosítás hírei, valamint a nagy utazó, Cook kapitány útja versenyeznek. Egy olvasói levél – melynek szó szerinti közlésével Rát ugyancsak műfajt teremtett Magyarországon – írójában fel is merül e kérdés, mármint a hadi hírek túlbuzjándása a lapban, amelyre kerek-perec válaszol is a szerkesztő: *„Hát egyéb emlékezetes újságok nintsenek? – Tsak ki - kell az igazát vallanom: semmi sints.”*²⁹ A háború a legfőbb hír, fogalmazza meg később egyértelműen Rát, és ezzel az idézettel zárhatjuk is a külföldi tudósítások elemzését: *„Az északi Amérikában támadott új birodalomnak fejei talám nehezen szenvednék, ha az újság-írók minden hírlelő levélbenn felölök emlékezetet nem tennének; holott nékik köszönhetik, hogy van még mit írniok. Mert a hadakozás leg - bővebb kútfeje az újságoknak. Nem tsuda tehát, ha én-is tsak mind azon bakot nyúzom.”*³⁰

2.2.2. A hazai tudósítások

A hazai tudósítások közül először a tudományos élet híreit vizsgáljuk meg. Az 1780. évi Levelek fő (visszatérő) témája e csoportban a budai Universitással³¹ – felszentelésével, csillagvizsgáló tornyának építésével, egyetemi nyomdájának kiadványaival, tudós tanáraival – kapcsolatos hírek. A július 5-én, szerdán kelt 54-dik Levele szinte kizárólagosan az Universitas felszentelési ünnepségével foglalkozik,³² és Rát ennek keretében összefoglalja a magyar egyetemek történetét, valamint beszámol az ünnepségről, ismertette a nyomtatásban kiadott ünnepi beszédeket, verseket és könyveket.

Az ehhez hasonló tudományos események ismertetésén túl hírt ad különleges, a tudományt és a közoktatást szolgáló magángyűjteményekről³³ is. Szeptember 9-én, szombaton kelt 73-dik Levelében négy oldalon keresztül beszámol az erdélyi székely természettudós és orvos, Balog József bécsi és leydeni egyetemi tanulmányairól, doktori disszertációjáról, amerikai útjáról, valamint a Benkő Józsefnek írt levelekben leírt amerikai természettudományi felfedezéseiről.³⁴

Továbbá közli a november 25-én, szombaton kelt 95-dik Levelében, és a november 29-én, szerdán kelt 96-dik Levelében Benkő József két természettudományi értekezését.³⁵ Benkő József (1740-1814) erdélyi történetíró, botanikus, református lelkész neve azért

és 3408 távozott gyógyultan az adott évben. E csoportba tartoznak még az időjárás jelentések, melyek (jelentőségükről a 2.1 fejezetben már szóltunk) szép számban tudósítanak leginkább nagy hidegekről, árvizekről, földrengésekről, vulkanikus tevékenységekről, havazásról, jégesőkről és nagy folyóink befagyásáról, ezzel szolgáltatva értékes forrásokat az éghajlattörténetet kutatóknak.

A következő, negyedik csoportba sorolt tudósításokat tartom talán a legjelentősebbnek, ha nem is számukat, de szándékukat illetően. A gazdasággal, kereskedelemmel foglalkozó írások adják a lap legprogresszívebb részét, hiszen egyértelműen a nemzet gazdasági felemelése mellett foglalnak állást, a lehetőségek kiaknázására buzdítva az olvasókat. Rendkívüli lehetőségnek látja, és szorgalmazza például a dohánytermesztés⁴⁴ elterjesztését, hiszen az amerikai háború akadályozza a nagy mennyiségű virginiai dohány Európába áramlását. Az amerikai függetlenségi háború egyébként már másodszer jelenik meg úgy írásaiban, mint lehetőség, most mint a hazai külkereskedelem nagy lehetősége: *„Tsak a dohányból-is mennyinyi nyeresége lehet a hazának, ha a felségnek bölts intézetivel meg-eggyezők lesznek hazánkfiainak igyekezeteik! Ennek pedig most volna ideje, míg Amérikában a háború tart. Mert ha előbb, míg az le-nem tsendesedik, ezen portékát, mind jóságára, mind pedig óltóságára néve a külföldieknél kellővé tésszük, azután az Amérikiak alkalmasint meg-fognak bennünket előzni.*”⁴⁵

Írásaiban arra ösztönzi Magyarországot, hogy a fiemei kikötőt ki kell használni, és be kell kapcsolódni a tengeri kereskedelembe, hiszen a tengereken háborúzó feleknek szüksége van sózott húsrá, kötélre, stb. Dicséri is a „jó fejedelmet”, kereskedelmet ösztönző vámpolitikája, és a régi kereskedelmi utak felújítása, és új úthálózat kiépítése miatt. Beszámol minden olyan eseményről, tudomására jutott információról, amely a magyar kereskedelem hasznára válhat, így például a Balatonon nyitott új révről,⁴⁶ a „nap-keleti Indiából” hazatért osztrák kereskedőhajó, a Kaunitz útjáról,⁴⁷ vagy a Párizsba irányuló, fellendülő magyar toll-exportról, amely Rát információi szerint még mindig nem ellensúlyozza a kávé behozatalát Franciaországból.⁴⁸

A kereskedelmen túl persze foglalkozik a magyar gazdaság egyéb ágazataival, a juhtenyésztéssel, melyhez szakirodalmat is ajánl,⁴⁹ az árvizek miatt fellépett takarmányhiánnyal,⁵⁰ valamint lelkesen tudósít ipari fejlesztésekről, úgymint a Kassán beinduló selyemhernyó tenyésztésről és selyemkésztésről, valamint porcelángyártásról, mely a város gazdaságát erősítheti,⁵¹ Ezen kívül többször is közli különféle termény- és termék-árjegyzékeket (gabona, takarmány, tojás, különféle halak, és borok), például a pozsonyi gabonaárakat a február 19-én, szombaton kelt 15-dik Levelében emígy rögzíti: *„Posonbann a tiszta búza mérő számra 28 Garason, a legjobb 33onn, a rozs 23 Garasonn, az árpa 22onn, a zab pedig 16onn kél.*”⁵² Az árjegyzékek, mivel alapvető élelmiszerekről van szó, egyrészt viszonyítási alapot képezhetnek,⁵³ másrészt a gazdaságtörténetnek lehetnek forrásai.

Az ötödik csoportba kerültek az egyéb hazai tudósítások, a legtarkább képet adva. Ide soroltuk a társasági híreket, melyeknek klasszikus példája a pozsonyi úri társaság vidám szánkázásáról szóló beszámoló (melyben a szerző, mint egy táncrendben, közli a szánkázó urak és hölgyek alkotta párok névsorát⁵⁴), és az „emlékezetes és érdekes”, azaz mai szóval a bulvárhíreket, melyek nagy száma miatt csupán néhány jellemzőt idézzünk; óriáshalat fogtak Pesten,⁵⁵ tarajos szörnyszülöttet hozott a világra egy anya Biharban,⁵⁶ négyes ikreket szült egy zsidó nő Prágában,⁵⁷ vagy bizonyos Krausz Jakab soproni származású világutazó-kalandor életének ismertetése, aki alacsony származása ellenére Ceylon szigetén egy várnak lett Hollandia szolgálatában tüzér-kapitánya, és „igen meggazdagodott.”⁵⁸

Ebbe a kategóriába kell sorolnunk az udvari híreket és pletykákat, a tisztségviselő-változásokról, kinevezésekről, kiténtetésekről és ünnepegekről szóló tudósításokat, melyek ugyancsak jelentős részét teszik ki a hazai tudósításoknak. Ezek közül a legjelentősebbek a Mária Terézia betegségét, halálát, temetését és az országszerte szervezett megemlékezések eseményeit tárgyaló írások,⁵⁹ valamint ide tartozik például a Pécs városának szabad királyi rangra emelésének alkalmából rendezett ünnepegekről szóló tudósítás⁶⁰ is. Kifejezetten és csakis publicisztikának tekinthető cikket nem találunk, viszont rendkívül gazdagon kommentál Rát az egyes hírekhez kapcsolódva, ezzel bőven beváltva azon ígérését, mely a referáló lapok színvonalának meghaladásáról szólt.

Kommentárjainak leggyakoribb tárgya 1780-ban a felvilágosult abszolutizmus, a felvilágosult természettudományok, és Mária Terézia gazdaságpolitikájának, rendeleteinek – leginkább az oktatási reformjának – dicsérete. Például a fentebb említett juhtenyésztéssel foglalkozó szakirodalmat ismertető írásában így fejt ki véleményét: „Méltán nevezhetni tehát boldog időnek a jelen valót, mellybenn ez a ditsóséges tudomány mint-egygy új világgosságra hozott. Hazánknak e részben való elő-menetelének-is már vagyon láttatja, Felsőges Aszszonyunknak köszönhetjük, hogy mind a fő, mind pedig az apróbb oskolákbann most bö alkalmatosság vagyon annak meg-tanulására. A hozzá értő emberek is szaporodnak a hazábann.”⁶¹ Augusztus 12-én, szombaton kelt 65. Levelének végén, mikor a bécsi alapfokú oktatás statisztikai adatait közli, ugyancsak hálát ad a királynőnek, aki előtt soha senki nem támogatta ennyire az oktatás ügyét, és annak a kérdésnek ad hangot, hogy e törődést viszonzva a birodalom népei „az ég alatt lakott és lakó minden népeket, a tudományokbann fellyül fognak haladni? S ha nem; mi az oka?”⁶²

De kommentárjaiban szót emel a merkantil gazdaságpolitika, és a magyar bor védelme érdekében, felszólítva a két haza lakosait, hogy magyar bort igyanak, ne külföldit,⁶³ valamint megfogalmazza a tudomány mecénatúrájának hiányát: „Mikor lesznek köztünk – is jeles számmal, mint más országokbann, olyan buzgó hazafiak, nevezetesen pedig olyan fő-rendenn lévő Méltóságok, a kik e'-féle igyekezettől, avagy tsak anynyi pénzeket ne sajnálnák, a mennyit néha fél-óra alatt játékbann elvesztenek?”⁶⁴

És végül, az utolsó, legkisebb csoportot alkotják a hirdetések, melyeket három alcsoportra oszthatunk – elsőként magát a Magyar Hírmondót „reklámozó” felhívásokra,⁶⁵ másrészt a Patzkó által kiadott könyvekről szóló ismertetésekre, azaz a „bújtatott reklámokra” – mint például a már fentebb említett vízbe fült betegekkel kapcsolatos oktatásokat tar-

talmazó könyvecske, és Molnár János kanonok egyházi-teológiai munkája⁶⁶, harmadrészt a fizetett hirdetések, mint például a június 7-én, szerdán kelt 46-dik Levele végén, immáron tipográfaiilag is elválasztva közölt hirdetés egy győri városi ház áruba bocsáttatásáról.⁶⁷ A fizetett hirdetés áráról a „Tudósításban” tájékoztatást adott Rát, ez az 1780-as évben végig 1 német forintba került. A fizetett hirdetések rendkívül alacsony száma arról tanúskodik, hogy 1780-ban (és még sokáig, a tömegsajtó megjelenéséig) nem jött el az ideje a komoly reklámpiac kialakulásának.

3. Összefoglalás

Összegezve a fentebb elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy Rát Máttyás a „Tudakozás” és a „Tudósítás” által megfogalmazott programja mentén próbált haladni, következetesen, folytatólagosan és részletesen tudósítva a haza és a nagyvilág legfontosabb eseményeiről, illetve kísérletet tett az íráskor tematikus csoportosítására és tipográfiai eszközökkel történő tagolására az egyes leveleken belül, mely próbálkozások révén egységes tipográfiai arculatról ugyan nem beszélhetünk, de hamar kialakul a Magyar Hírmondó – legalábbis az év végéig – végleges szerkezete.

Tudósításai jól szolgálták a célt, hogy az olvasók hozzájussanak a legfontosabb információkhoz a környezetüket és a nagyvilágot illetően, illetve, hogy Rát saját felvilágosult nézőpontjából lássák és láttassák az 1780-as esztendő. Ismerve az 1780-as év előfizetői névsorát, illetve annak társadalmi összetételét,⁶⁷ valamint az ismertebb előfizető családok neveit,⁶⁸ hatása megkérdőjelezhetetlen a felvilágosodás eszméinek és gondolkodásmódjának terjesztésében.

Noha dolgozatunknak nem volt célja, röviden mégis meg kell említenünk a nyelvújítás terén elért eredményeit Rátnek, illetve konkrétan a Magyar Hírmondó 1780-as évfolyamának. Rát nemcsak örömmel üdvözölt minden idegen-, vagy műszónak magyarral való helyettesítését, hanem maga is alkotott olyan szavakat a tárgyalt év során, melyek átmentek a nyelvújítás rostáján, és mind a mai napig részét képezik szókincsünknek.⁶⁹ Amint azt Simai Ödön írja Rátról: „*Inkább csak buzdított az újításra, újításaiban nem féltelen, főleg nyelvrontó nem volt, amit újat adott, az egyszerű, természetes, szokásos fejlesztés útján keletkezett sokat próbálgató, keresgélő fordítgatása közben.*”⁷⁰

Rát Máttyás 1782 végén vonult vissza a lap szerkesztéséből, és bár kísérleteket tett a tudományos- és közéletbe való visszatérésre, és mind Kazinczy⁷¹, mind Hajnóczy⁷² leveleiből elő-elő bukkan neve, igazolva azt, mely szellemi és baráti kör tagja maradt, vállalkozásai – mint például az élete fő művének szánt, három kötetes, három nyelvű (német-magyar-latin, magyar-latin-német és latin-német-magyar) szótár kiadása – sorra kudarcot vallottak, ezért meghasonlott, társaságot kerülő és komor emberként hunyt el 1810-ben.

Kazinczy Ferenc Kiss Jánoshoz írott levelében így ír Rát Máttyás haláláról megemlékezve: *Sajnálva hallám a Ráth halálának hívét is... A legbobóbb gondolatokkal tölt el feje. De milly tiszteletessé teszi őtet én előttem az, hogy ő kezdte Magyar Újságot írni... Áldott legyen emlékezete a jó hazafinak és világhosszú fiának.*⁷³

4. FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benda 1952: *A magyar jakobinusok iratai*. I–III. Kiadta Benda Kálmán. Budapest, 1952–1957.
- Benda 1957: BENDA KÁLMÁN: *A magyar jakobinus mozgalom története*. Budapest, 1957.
- Benda 1965: BENDA KÁLMÁN: A jozefinizmus és a jakobinusság kérdései a Habsburg Monarchiában. *Történelmi Szemle* 1965, 4. sz., 388–422.
- Barbier-Lavenir 2004: BARBIER, FRÉDÉRIC–LAVENIR, CATHERINE BERTHO: *A média története. Diderot-tól az internetig*. Budapest, 2004, Osiris.
- Csurdi–Fenyő–Márkus–Mucsi 1977: CSURDI SÁNDOR–FENYŐ ISTVÁN – MÁRKUS LÁSZLÓ–MUCSI FERENC: *A magyar sajtó története*. Budapest, 1977.
- Dezsényi 1947: DEZSÉNYI BÉLA: *Az időszaki sajtó története a Dumatáj országaiban*. Budapest, 1947.
- Dezsényi-Nemes 1954: DEZSÉNYI BÉLA–NEMES GYÖRGY: *A magyar sajtó 250 éve*. Budapest, 1954.
- Dörnyei 1958: DÖRNYEI SÁNDOR: A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 1958, 263–267.
- Fehér 2001: FEHÉR KATALIN: *Sajtó és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon*. Budapest, 2001.
- Ferenczy 1887: FERENCZY JÓZSEF: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Budapest, 1887.
- Fried 1988: FRIED ISTVÁN: Göttinga és a magyarok. Szeljegyzetek Futaky István és Kristin Schwamm bibliográfiájához. *Magyar Könyvszemle* 1988. 217–220.
- Goriupp 1925: GORIUPP ALISZ: Az első magyar újság előfizetői. *Magyar Bibliophil Szemle* 1925. 98.
- Goriupp 1944: GORIUPP ALISZ: A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a 18. század fordulóján. *Magyar Könyvszemle*, 1944. 19–34.
- Kókay 1965: KÓKAY GYÖRGY: Göttinga és a magyar újságírás kezdetei. *Magyar Könyvszemle* 1965, 141–150.
- Kókay 1966: KÓKAY GYÖRGY: Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás kori irodalmunk kezdetei. *A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei* 1966, 121–145.
- Kókay 1970: KÓKAY GYÖRGY: *A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei 1780-1795*. Budapest, 1970.
- Kókay 1978: KÓKAY GYÖRGY – OLTVÁNYI AMBRUS–VARGHA KÁLMÁN: *Program és hivatás*. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye. Budapest, 1978.
- Kókay 1979: KÓKAY GYÖRGY (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705-1848*. Budapest, 1979.
- Kókay 1981: KÓKAY GYÖRGY (szerk.): *Magyar Hírmondó*. Az első magyar nyelvű újság. Válogatás. Budapest, 1981, Gondolat. 555 p.
- Kókay 2001: KÓKAY GYÖRGY – BUZINKAY GÉZA – MURÁNYI GÁBOR: *A magyar sajtó története*. (Szerk.: Földes Anna, Bajnai Zsolt.) Budapest, 2001.
- MH 1780: *Magyar Hírmondó*, 1780. évfolyam.
- Rác 2001: RÁCZ LAJOS: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. Szeged, 2001, JGYF Kiadó.
- Simai 1911: SIMAI ÖDÖN: A „Magyar Hírmondó” újításai Bartzafalvi előtt. *Magyar Nyelv* 1911. 249–259.
- Szinnyei 1880-I : SZINNYEI JÓZSEF, id.: A Magyar Hírmondó (1780–1788). *Vasárnapi Újság* 1880. 57–59.
- Szinnyei 1880-II : SZINNYEI JÓZSEF, id.: Rát Mátyás (1749–1810). *Figyelő* 1880. 8. köt. 161–174., 286–296.

- Szinnyei 1880-III : SZINNYEI JÓZSEF: Hírlapirodamunk a XVIII. században. *Vasárnapi Újság*, 1862. 91–392., 404–455.
- V. Busa I. 1986 : V. BUSA MARGIT: *Magyar sajtóbibliográfia, 1705–1849. 1. kötet*. Budapest, 1986.

5. FELLELHETŐSÉGI ADATOK⁷⁴

Magyar Hírmondó 1780. 1–104. sz. teljes évfolyam:

- Országos Széchényi Könyvtár;
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára;
- Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár;
- Evangélikus Országos Könyvtár;
- Főegyházmezei Könyvtár, Eger;
- Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma;
- Evangélius Líceum Könyvtára, Berzsényi Dániel Gimnázium Könyvtára, Sopron;
- Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár.

Magyar Hírmondó 1780. 1–18., 45–46., 82., 84–89., 91–92., 94–104. sz. hiányos évfolyam:

- Tiszánineni Református Egyházkertület Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár, Sárospatak.

JEGYZETEK

- ¹ Bél Máttyás 1684–1749 között élt felvilágosult szellemű polihisztor, a pozsonyi evangélikus líceum újjászervezője, a Nova Posoniensia című latin nyelvű újság (1721–22) szerkesztője, a hazai leíró statisztika első neves képviselője. Fő műve Magyarország történeti-földrajzi leírása; „*Notitia Hungariae Novae*” címmel.
- ² Kókay 1981. 18.
- ³ Schlözer, August Ludwig von 1735–1809 között élt német történész és publicista, az összehasonlító nyelvészet és a forráskritikán alapuló történeti kutatás egyik úttörője, 1769–1804 között a göttingai egyetemen államtant adott elő, kiadásában jelent meg 1776–1782 között a „*Briefwechsel, meist historischen und politischen Inhalts*” és 1789–1793 között a „*Staatsanzeigen*” című folyóirat.
- ⁴ Kókay 1981. 19.
- ⁵ Fried 1988. 217–220.; Kókay 1965. 141–150.; Kókay 1966. 121–145.
- ⁶ Kókay 1981. 22.
- ⁷ Kókay 2001. 31–32.
- ⁸ Magyar Hírmondó 1784. január 1. 1. szám előtt, 1–16.
- ⁹ Kókay 2001. 32.
- ¹⁰ A Helytartótanács abbéli reményében, hogy közelségének és szoros felügyeletének köszönhetően a cenzúra hatékonysága ezzel nő, ha már a pozsonyi magisztrátus azt érvényesíteni egyre kevésbé volt képes. Kókay 2001. 32.
- ¹¹ Magyar Kurír (1786-tól); Hadi és Más Nevezetes Történetek (1789-től).
- ¹² Közli: Kókay 1981. 41–50.
- ¹³ Közli: Kókay 1981. 41.
- ¹⁴ Közli: Kókay 1981. 41.
- ¹⁵ Magyarországon kiadott, magyar nyelvű hírlapra kapott Patzkó, mint kiadó kizárólagosságot.

- ¹⁶ Minden levél (lapszám) egy nyolcadrét meghajtott árkusnak formájában nyomtatott fél árkus – azaz 8 oldal.
- ¹⁷ Minden héten kétszer, szerdán és szombaton, tehát egy évben összesen 104 levél jelenik meg.
- ¹⁸ Egy évre vidékieknek 8 német forint, amely tartalmazza a postaköltséget – a terjesztést a pozsonyi királyi postahivatal végzi, pozsonyiaknak csupán 6 német forint az előfizetés, ebből következően az éves postaköltség 2 német forintra rúgott.
- ¹⁹ Közli: Kókay 1981. 45.
- ²⁰ „... minden nemzetnek tulajdon írásaikból és bírlelő leveleikből” Közli: Kókay 1981. 45.
- ²¹ Ennek köszönhetően a lap – több korabeli lappal egyetemben – a magyar éghajlattörténeti kutatás egyik fontos forrása, hiszen áttekintést ad az ország nagy területeinek időjárás-környezeti viszonyairól. Rácz 2001. 32.
- ²² Közli: Kókay 1981. 48.
- ²³ Közli: Kókay 1981. 48.
- ²⁴ Közli: Kókay 1981. 48–49.
- ²⁵ MH 1780. 242.
- ²⁶ MH 1780. 244.
- ²⁷ A szövegben előforduló belga kifejezésen a hollandokat kell érteni.
- ²⁸ MH 1780. 77.
- ²⁹ MH 1780. 177.
- ³⁰ MH 1780. 181.
- ³¹ A Pázmány Péter által 1635-ben Nagyszombaton alapított egyetem Budára való áttelepítésére Mária Terézia rendelete következtében került sor 1777-ben.
- ³² MH 1780. 433–440.
- ³³ MH 1780. 296., 300.
- ³⁴ MH 1780. 589–592.
- ³⁵ MH 1780. 765–770., 773–776.
- ³⁶ Közli: Kókay 1981 469–492.
- ³⁷ MH 1780. 12–13.
- ³⁸ MH 1780. 23–24.
- ³⁹ Sófalvi József 1745–1794 között élt, a kolozsvári református kollégium tanára.
- ⁴⁰ Sulzer, Johann Georg 1720–1779 között élt berlini tanár, filozófus, több jelentős esztétikai mű szerzője.
- ⁴¹ MH 1780. 395–399.
- ⁴² MH 1780. 118.
- ⁴³ FE Misericordiae Ordinis S. Joannis de Deo
- ⁴⁴ MH 1780. 65., 162., 168., 372., 384., 466.
- ⁴⁵ MH 1780. 19.
- ⁴⁶ MH 1780. 30.
- ⁴⁷ MH 1780. 30.
- ⁴⁸ MH 1780. 152.
- ⁴⁹ MH 1780. 31.
- ⁵⁰ MH 1780. 158–159.
- ⁵¹ MH 1780. 566–567.
- ⁵² MH 1780. 117.
- ⁵³ Néhány Rát által közölt 1780. évi ár tájékoztatásul: A csuka fontja 24 krajcár, a ponty 21 krajcár, 2 tojás 1 garasba kerül, 1 akó soproni bor pedig 24 n. forintért kel el. A Magyar Hírmondó előfizetése 1 évre 8 n. forint, egy Levele 2 garas.
- ⁵⁴ MH 1780. 88., 96.
- ⁵⁵ MH 1780. 247.

- ⁵⁶ MH 1780. 116–117.
⁵⁷ MH 1780. 254–255.
⁵⁸ MH 1780. 132–133.
⁵⁹ MH 1780. 786–797., 807–814., 836–837., 841., 847.
⁶⁰ MH 1780. 336–338.
⁶¹ MH 1780. 39.
⁶² MH 1780. 532.
⁶³ MH 1780. 384.
⁶⁴ MH 1780. 572.
⁶⁵ MH 1780. 16., 424.
⁶⁶ MH 1780. 245–247.
⁶⁷ MH 1780. 376.
⁶⁷ A lap első évfolyamának 322 előfizetői címszalagja fennmaradt. Magyarország és Erdély minden részébe járt a lap, mintegy 20 példány pedig külföldre, főképp Ausztriába, és kisebb részt Németországba. Az előfizetők foglalkozás szerinti statisztikái: 27 udvari méltóságot viselő főúr, 60 tisztviselő, 33 földbirtokos, 59 pap, szerzetes és egyházi méltóság, 11 tanár, tanító, kántor, 2 egyetemi tanár, 1 levéltáros, 11 katonatiszt, 4 orvos, 18 ügyvéd, 4 diák, 10 jószágigazgató, gazdasági tisztviselő és titkár, 4 kereskedő, 2 kávé, 1 inas, és 37 foglalkozást fel nem tüntető személy, 26 főként közrangú nő, 9 hivatal és 1 gimnázium. Közli: Goriupp 1925. 98.
⁶⁸ Apponyi, Bartsay, Batthyány, Bethlen, Csáky, Cziráky, Festetics, Haller, Horányi, Kazinczy, Kemény, Kossuth, Nádasdy, Ráday, Révai, Teleki. Közli: Goriupp 1925. 98.
⁶⁹ 1. Az at-et deverbális névszóképzővel alkotva: *arányzat, pompázat, kötet*. 2. Új főnevszóképzővel: *népesség, mindenség*. 3. Névszókból alkotott igék: *becsesít, házal, népesedik, nehezbedik, következtet*. 4. Új összetételek: *alvezér, árvaház, csodagyermek, közgyűlés, közköltőség, mesejáték, postatiszt, postatisztség, remekírás, vakbuzgó, végveszedelem, végszó, villámhárító*. Vö: Simai 1911. 249–259.
⁷⁰ Simai 1911. 254.
⁷¹ „Rath in Raab liess seinen Sohn Socrates taufen.” {Ráth Győrben fogja a fiát, Szókratészt megkereszteltetni.} Kazinczy Ferenc levele Hajnóczy Józsefhez, {Regmec?}, 1794. július 24. (Sk. Eredeti: O.L. Vertr. A. 52. fasc. 20. köteg) Közli: Benda 1952. 1060–1063.

NÓTÁRI TAMÁS

Róma és Bizánc missziós kísérletei a IX. századi Bulgáriában

A bolgárok a IX. század második felében, I. Borisz fejedelem uralkodása vették fel a kereszténységet, a körükben végzett térítómunka alakulása híven tükrözi a Róma és Bizánc között feszülő, korabeli ellentétet. Írásunkban először a röviden a történeti háttérrel kívánjuk felvillantani (I.), majd behatóbban szemügyre vesszük azon két, Borisz fejedelemhez intézett, a krisztianizáció tárgyában írott levelet, amelyek a kor két legjelentősebb egyházi személyiségétől, Phótios pátriárkától (II.) és I. Miklós pápától (III.) származnak, végül pedig felvillantjuk az okokat, amelyek révén Bulgária az önálló egyházszervezet kialakítása során Bizánc hatalmi szférájába került. (IV.)

Referátumok